

Beslendiği Kaynaklar ile Dil ve Örnekleme Kurguları Bağlamında İslahatnameler (Ahlâk-ı Alâi Örneği)

Murat Alandađlı¹

Araştırma Makalesi

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahatnamelerin tarihsel derinliği malik siyasi, kültürel ve idari hüviyette tavsiye, eleştiri metinleri olduğu bilinmektedir. Özellikle siyasi, askeri ve mali anlamda kimi kırılmaların yaşanmaya başladığı 16. yüzyılda sayılarının arttığı anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki olumsuzluklar imparatorluk idaresinin çok daha iyi olarak kategorize edilen önceki dönemle kıyaslanarak ifade edilmiştir. İslahatnamelerin bu türden siyasi ve idari özellikleri çokça çalışmada irdelenmiştir. Fakat iddia ettikleri argümanlar ile bunları besleyen kaynaklar ve söylem dilleri üzerinde fazlaca durulmamıştır. Çalışma ıslahatnameler içerisinde 16. yüzyılda imparatorluğun içerisinde bulunan durum, problemin fark edilişi, tarifi ve çözüm yolları ile tüm bunlara dair ortaya konulmuş olan söylem dili bakımından farklılık gösteren Ahlâk-ı Alâi merkeze alınarak bahsedilen açığı kapatılmasına dair bir yaklaşımın ürünüdür. Bu bakımdan ilk olarak eserin beslendiği kaynaklar belli bir düzen dahilinde ele alınacaktır. Akabinde ise eserin söylem dili üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

İslahatnameler,
Ahlâk-ı Alâi,
Kınalızâde,
Nizam-ı Alem,
Osmanlı İmparatorluğu

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi
03.08.2023

Kabul Tarihi
25.09.2023

Reforms in the Context of Language and Sample Fictions with the Sources It is Fed (The Example of Ahlâk-ı Alâi)

Abstract

It is known that the historical depth of the reforms in the Ottoman Empire were the texts of advice and criticism in the political, cultural and administrative identity. It is understood that their numbers increased especially in the 16th century, when some breaks began to occur in political, military and financial terms. The negativities in this period are expressed in comparison with the previous period of the imperial administration, which was categorized as much better. Such political and administrative features of reforms have been examined in many studies. However, not much attention has been paid to the arguments they claim, the sources that feed them, and the language of discourse. The study is the product of an approach to closing the mentioned gap by centered on Morality/Ahlâk-ı Alâi, which differs in terms of the state of the empire in the 16th century, in the context of the awareness of the problem, its description and solutions, and the language of discourse. In this respect, firstly, the sources from which the work is fed will be handled in a certain order. Afterwards, the discursive language of the work will be emphasized.

Keywords

Reforms,
Ahlâk-ı Alâi,
Kınalızâde,
Nizam-ı Alem,
Ottoman Empire

Article Info

Received
03.08.2023

Accepted
25.09.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, malandagli@agri.edu.tr, 0000-0001-5136-4910.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahatnamelerin neden, niçin yazıldıkları hakkında henüz tam olarak net bir şeyler söylenmese de bu konudaki gerçek, çok daha önceki devirlerde bu türün ilk örneklerine rastlanılmış olmasıdır. Bu bakımdan insanlık tarihi adeta bu türün sözel ve yazılı örnekleriyle yaşıttır. (Yılmaz, 2003: 300-302). Çalışmada Unan (2011), Oktay (2015) ve Kınalızâde Ali Efendi'nin çalışmaları esas alınmıştır. Bu üç kaynak dahilinde Kınalızâde Ali Çelebi tarafından kaleme alınmış *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserin muhtevasından ziyade meramın izahını esas alan bir yaklaşım sergilenmeye çalışılacaktır. Bu hususta temel problematik iki ana başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki, eserini hazırlarken yazarın düşünsel dünyasını şekillendiren ana kaynakların tespitine döndüktür. Bu kaynakları da genel olarak inançsal, felsefi ve kültürel olarak gruplandırmak mümkündür. İkincisi ise yazarın meramını izah etme uğraşının doğal bir sonucu olarak ortaya koyduğu “dil ve örneklem” örüntüsünün mümkün olabildiğince açığa çıkarılmasıdır. Buradaki temel yaklaşım ise her dönemde olduğu gibi eserin kaleme alındığı dönem dünyasının da kendisine has bir edebî izah ve anlayış kapasitesinin bulunduğu yönündedir. Çalışma, eserde kullanılan bu yöndeki kavram ve örnekleri ön plana çıkararak aslında o dönem dünyasına has belki de bugün çok da yabancı olmadığı bir edebî izah ve örnek örüntüsüne şahitlik edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Siyasetname yazarlarının düşünsel dünyalarını besleyen kaynakların Mezopotamya, Mısır, Yunan, Roma ve İran medeniyetleri, Batı ve Doğu literatürüne ait oldukları bilinmektedir (Öz, 1999: 27). Fakat siyasetname yazarları esas olarak İslam kültür ve medeniyetinden beslenmişlerdir (Kafadar, 2002: 24; Unan, 2011: 315). Osmanlılar da şüphesiz bu kültür ve medeniyetin önemli bir taşıyıcılarıydı. Haliyle Osmanlıların bir şekilde etkilendikleri bu kültür havzalarındaki siyasetname geleneğine dahil olarak özellikle dil ve üslup ile tenkit noktasında zenginleştirerek katkı sağladıkları görülmektedir (Murphey, 1976: 1095). Bunun en somut örneklerinden biri Lütü Paşa'dır. Onun döneminin meselelerini tespiti, yaklaşımı ile idarî mekanizmaya dönük tenkitleri göz önüne alındığında alışılmış kalıpların dışına çıkan kara kaleminin oldukça keskin olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu durumu tecrübesi, birikimi ve gözlemlerini kapsayan bir “uygulamalı siyaset düşüncesi” olarak ifade ettiği anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2003: 300, 301).

Osmanlı İmparatorluğu özellikle XVI. yüzyılda batı ve doğu hududundaki savaşlarda pek çok yenilgiler almıştır. Bu yenilgiler beraberinde ağır şartları havi antlaşmaları getirmiştir. Bu antlaşmalar imparatorluğun siyasî, iktisadî, dinî ve sosyo-kültürel bakımdan sarsılmasına giden yolu aralamıştır. Bu durumun XVI. yüzyılda sadece Osmanlı ile sınırlı olmadığı görülmektedir. Öyle ki Osmanlıların savaştığı bazı devletlerin de siyasî, kültürel ve malî dayanakları olan kimi karşıt hareketlere maruz kaldıkları görülmektedir (Tabakoğlu, 2020: 133-159). Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde yaşamış olduğu siyasî ve sosyal anlamdaki çöküntünün siyasetname türünden yazımı tetiklediği düşünülebilir. Nitekim tabandan yükselen şikâyeti havi sesi idarecilere ulaştırmak gerekmektedir. Bu irtibatın sağlanması elbette belli bir disiplin ve bir dizi metot sayesinde olabilecektir (Murphey, 1976: 1096). Buradaki disiplin ve metot kullanımları esasında eserlerin yazılış maksadı ve hedef kitleleri bağlamında açıklanabilir. Öyle ki ıslahatnamelerde eleştiriler doğrudan imparatorluk idaresine değil, sistemi yürüten idareci/yöneticilere yöneliktir. Buna göre sistemin özünde bir aksaklık yoktur. Bu nedenle doğrudan padişah'ı merkeze alan hitaplara pek rastlanılmaz. Yöneticilerin ahlakî ve idarî problemleri kuralları ihlal etmeleri, uygulamaları ve liyakatsizlikleri sisteme zarar vermektedir. Gerileme belirtileriyle imparatorluğun yeniden dirilişinin ancak geleneksel kurumlarına ve işleyişine yönelmekte saklı olduğuna dair düşüncenin temelinde de bu durum yatmaktadır (Ortaylı, 2002: 38). Bu bakımdan ıslahatnameler idarecilerin yönetim anlayışını geliştirme ve yönetilenler ile ilişkisini düzenleme gibi amaçların ürünü olarak da ele alınabilir. Haliyle hedef kitlesi temelde yöneticiler ve ele aldıkları konular ise genellikle imparatorluğun merkezi ve taşra idaresindeki aksaklıklardır. Bu bağlamda problemin tespiti, ortaya konulması ve kısa sürede çözümünü noktasında öneriler sıralanır.

Öte yandan siyasetnamelerin imparatorluk bürokrasisinin temel adet, görenek ve teamüllerinin bir sonucu olarak kaleme alınmış olabileceği de söylenebilir (Kütükoğlu, 1989: 414; Fleisher, 1996: 100-105, 181-183, 199-205). Nitekim bir meselenin ele alınışı ve ortaya konulması noktasında gayret sarf edenlerin imparatorluk ricalinin çekim sahasına girdikleri bilinmektedir. Fakat Mustafa Âlî örneğinde görüldüğü üzere bu durum bazen tersi yönde de işlemektedir. Bir bakıma imparatorluk ricalinden istediği destek ve beğeni bulamayan kişilerin de kalemlerine sarıldıkları anlaşılmaktadır.

İslahatname yazarlarının değerlendirilmesinde “içlerinde buldukları sosyal psikoloji, zihniyet yapıları, kullandıkları kavramlar, değerler dünyası ve kültürel ortamın” dikkate alınması gerekmektedir (Yılmaz, 2003: 320, 322). Osmanlı ıslahatname yazarlarının düşünce dünyalarını şekillendiren, onların elyazmaları ile kalemde kâğıda dökülen fikri izahı besleyen maddi ve manevi kaynağın tespit ve izahı meselesine dair yaklaşımlar bu çalışmadaki temel gaye olacaktır. Her nasıl ve niçin yazıldıklarına dair çıkmaz, bir kenara bırakılırsa kendi dönemlerinin bugün hala gizemini korumuş şartları dahilinde kaleme alınmış bu tür eserlerin zamane analizleri ve bunu ele alış şekli kanaatimizce son derece mühim bir yer işgal etmektedir. Bu nedenle daha önceleri genel bir çerçeve dahilinde ele alınmış olan bu hususun (Alandağlı, 2022: 10-46) teferruatlı bir örneğini aktarabilme maksadı çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

1. Eser ve Yazarına Dair Kısa İzah

1.1. *Kınalızâde Ali Efendi*

Kınalızâde Ali Efendi, Fatih'te muallimlik yapan Abdülkadir Hamdi Bey'in torunu, Anadolu kadılığı görevine kadar yükselmiş Emrullah Efendi'nin oğludur (Adıvar, 1955: 709-711; Aksoy, 1976; Canatan, 2014: 295-306; Koç, 2007: 6-10, 836-837, 844). Dedesinin Fatih'in seferlerine katıldığına dair anekdotlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Uzun Hasan Seferi'dir. Bu seferde Fatih'in Kınalızâde'nin dedesi Abdülkadir Efendi'ye; “bu sefer seni zayıf düşürdü, bak Konya hocaları ne kadar sağlamdılar” dediği ve onun da “Arap atı her ne kadar zayıf olsa da merkep sürüsünden daha iyidir.” şeklinde oldukça keskin ve derin bir cevap verdiği anlaşılmaktadır (Oktay, 2015: 41).

Kınalızâde Ali Efendi, 1510 yılında Isparta'da doğmuştur. İlköğretimini burada tamamladıktan sonra İstanbul'a akrabalarının yanına gitmiştir. Eğitim hayatının akabinde Fatih Medresesi, Süleymaniye ve Rüstem Paşa gibi pek çok medresede hocalık yapmıştır. Dedesi Abdülkadir Efendi'nin sakalına çalmış olduğu kına nedeniyle “Hinnâvî-zade” lakabıyla tanınan Ali Efendi, 1572 yılında Anadolu Kazaskeri olduğu dönemde sefer hazırlığı sırasında niksiz hastalığına yakalanmış ve bu hastalık nedeniyle ölmüştür. Pek çok Osmanlı padişahının ölümünde etkili olan bu hastalığa genellikle zengin, varlıklı kişilerin tutulduğu bilinmektedir. Aşırı içki tüketilmesi veya yağlı, bol proteinli yemeklerden kaynaklandığı düşünülen bu hastalık, kanda bulunan üre asidinin kristalleşmesi sonucu ayak ve dizde takat bırakmamaktadır. Bu durum hastaları adeta hareket edemez hale getirir. Dönemin şartlarında tedavisi olmayan bu hastalık, nöbetle birlikte hastayı ayakta duramaz ve yürüyemez hale getirir (Genç, 2016: 42).

Hemen hemen her konuda bilgi sahibi olduğu vurgulanan Kınalızâde Ali Efendi'yi Kâtip Çelebi; “Gerçekleri araştırıp bulan, Ulu Türk Âlimi, dünyaya bir yani ender gelenlerdendir” şeklinde tarif etmektedir. Onun hayatını ve düşünce dünyasını şekillendiren olayların tamamını ortaya koyabilmek güçtür. Şüphesiz onun kaleminden çıkmış eserlerinde yer yer tesadüf edilen anıları bu hususta önemli bir kaynak hüviyetindedir. Örneğin onun gücünün güçsüzü, zenginin fakiri yermemesi yönündeki ifadesi büyük olasılıkla çocukluk evresinde yaşamış olduğu olaylara dair çıkarımlarından beslenmektedir. Nitekim öğrencilerine anlattığı çocukluk hayatına dair bilgilerde bu durumun izlere rastlanılmaktadır. Bu hikâyelerinin birinde; fakirlik yıllarında cuma namazında bir ağanın yanına saf tuttuğunu fakat oldukça pejmürde olan elbiselerinden rahatsız olan ağanın, eteğini toplayarak fakirliğinin kendisine bulaşmasını güya engellemeye çalıştığından bahsetmiştir. Bir süre sonra Kınalızâde o ağanın oldukça perişan bir hale düştüğünü görüp Allah'a şükretmiştir...” (Oktay, 2015: 55). Dolayısıyla bizzat kendisi ve ismini belirtmediği bir ağa arasında gerçekleşmiş olaydan hareketle öğrencilerine kimseyi hakir görmemeleri, zenginlik veya fakirlik vurgusu üzerinden güne dair durumlarının vahametine kapılmamalarını öğütlemiştir. Çünkü her ikisinin de vereni bir olduğu üzere alanı da birdir.

1.2. *Ahlâk-ı Alâî*

Kınalızâde Ali Efendi bu eserinin yazılışı hakkında bazı nedenleri sayar. Bunlardan biri, halk arasında tanınan ünlü Hüseyin Vâiz'in kitabını yeterince ilmî ve felsefî içerikli bulmayışdır. Ona göre Hüseyin Va'zi bu eserinde İlm-i Hikmet'i yeterince izah edememiştir. Ayrıca bu eserin en önemli eksikliklerinden biri de Türkçe yazılmamış olmasıdır. O halde İlm-i Hikmet'i layıkıyla ve araştırmalara dayanarak ele alacak Türkçe bir eserin yazılması gerekmektedir. Bu gerekliliğin bir sonucu olarak eline kalem almasıdır. Bu fiiliyatını dahi mantıksal dayanaklara bağlar. Nitekim O, Ahlâk-ı Celâlî'nin yazarı

Devvânî'nin eserini yazma gerekçesi ile kendisinin maksadının aynı olduğunun altını çizer. Devvânî, ilmi ve okumayı seven Sultan Halil'in kütüphanesindeki eserlerin eski ve dillerinin anlaşılmadığını düşünerek yazmaya başlamıştır. Dolayısıyla Hüseyin Vâiz'in eseri de aynı mahiyette olduğundan yerine çok daha iyi ve anlaşılır bir eserin yazılması gerekmektedir. Eserinin kaleme alınma maksadı değerli imamlar ile büyük filozofların sözleriyle desteklenmiştir. Hatta bir eser kaleme alması noktasında kendisine bazı taleplerin bile geldiğinin altını çizmiştir (Oktay, 2015: 29-69). Bu nedenle "Bu fakir de Hoca Nâsî'nin sözünden onlardan önce ve sonra faziletli kimselerin kitaplarından almaya ve aktarmaya gücüm yettiği güzel edepleri, akıllı kimselerin iyiliklerini zamana münasip, bugünün çocuklarının yaradılışlarına uygun anladığım üslup ve eda üzerine aktardım ve açıkladım." şeklindeki dizelerle eserinin yazılış maksadını ortaya koymaya çalışmıştır (Kınalızâde Ali Efendi: 19).

Onun eserini yazma nedeni önceki çalışmalarda görmüş olduğu bazı eksikliklere dayandırması, söz konusu eserler ile yazarlarından sık sık bahsetmesine yol açmıştır. Kınalızâde bu nedenle eserinde Tûsî'den 47 defa ve Devvânî'den ise 19 defa bahsetmiştir. Her ikisinin de görüşlerine yer vermiş ve eserlerine atıflar yapmıştır. Yine Pisagor, Empedokles, Sokrat, Eflatun, Aristoteles, Calinus, Katutis, Kindî, Farâbî, İbn-i Miskeveyh gibi düşünürlerin de görüşlerine yer vermiştir (Oktay, 2015: 79-80). Gelinek noktada Ahlâk-ı Alâî'nin kendisinden önce yazılmış Ahlâk-ı Nâsîrî ve Ahlâk-ı Celâlî isimli ahlâk kitaplarıyla benzer muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Ancak kullanılan kaynak zenginliği, meselenin tespiti, anlaşılması ve izahı bakımından ise oldukça farklı olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Nitekim ikisiyle kıyaslanmayacak derecede bol örnekler ile hikâyeler ve yer yer şekil, çerçeve ve şemaları barındırmaktadır (Karaman, 1989: 15-16). Kınalızâde ayrıca beyit, rubai, şiir ve manzumeler de kullanarak düşüncelerini ifade etmiştir. Onun bu metodu her ne kadar maksadına hizmet etse de eserin dil bakımından halktan çok seçkinler için yazıldığı izlenimini vermektedir. Fakat o dönem itibarıyla ortaya konulan mesaj noktasında ele alındığında yine de bu tür keskin bir ayırım yapılamayacağı ifade edilebilir. Son olarak değişik nüshalar halinde eserin kaleme alındığını ve sonradan kitaplaştırıldığını "siyahı beyaza nakletmek" şeklindeki tabirinden anlayabilmekteyiz. Her ne kadar Kınalızâde'nin eserini Semiz Ali Paşa'ya ithaf etmesi bağlamında eserinin siyasî yönünün ağır bastığı düşünülse de aslında ahlâk kuramı ve kavramı üzerinde çok daha fazla durduğu görülmektedir. Nitekim ahlâk'ın ne kadar yüksek ve şerefli bir ilim olduğunu belirtmek için Alî yerine Alâ kelimesini kullanması da onun bu düşüncesinin yansımasıdır (Oktay, 2015: 71-77).

2. Ahlâk-ı Alâî'nin Beslendiği Kaynaklar

Osmanlı ıslahatnameleriyle ilgili genel bir literatür çalışması yapıldığında ilk olarak bu alandaki pek çok eserin tıpkıbasım ya da transkripsiyon şeklinde olduğu anlaşılmaktadır (Şeyhoğlu, 1991; Kurt, 2018; Çelebi, 1981). Pek çoğu gerileme paradigması dahilinde ele alınmıştır (Yücel, 1987: 897-925; Savaş, 1999: 87-112; Öz, 1994: 49-52; Öz, 1999: 58-53). Ayrıca pek çok eser hakkında makalelerin de kaleme alındığı görülmektedir (Öz, 2013). Bu çalışmalarda genel olarak eserlerin yazıldığı dönemdeki akademik lisan ve çerçeveleri ortaya konulmaktadır. Oysa bu eserlerin sahip oldukları muhteva zenginliği, spesifik pek çok konuda çalışmalara kapı aralamaktadır (Öztürk, 2014: 931-953).

XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılda ilim ve fikir adamlarının düşünce dünyalarının şekillenmesinde dinin son derece mühim bir rolü vardır. Dini konuların dışındaki meselelerde dahi insanlar propagandalarını dinî bir üslupla ifade etmeyi, fikirlerini dinî verilerle desteklemeyi, yaşanan sıkıntı, problemleri dinî bir lisanla ortaya koymayı ve böylece çevresindekileri etki altına almayı planladıkları anlaşılmaktadır. Bu durum elbette bir rastlantının ürünü değildir. Öncelikle yazarların hitap zümresi Müslümandır. Bu nedenle problem edindiklerini açık bir şekilde ifade etmek maksadıyla sık sık ayet ve hadisler başta olmak üzere kelâm-ı kibar diye nitelendirdikleri büyük mütedeyyinlerin sözlerini ve şiirlerini etkili bir araç olarak kullanmışlardır (Unan, 2011: 315-316).

Başta Ahlâk-ı Alâî olmak üzere hemen hemen diğer tüm ıslahatnamelerde başvuru olan temel dayanaklardan biri de içinde bulunulan maddî ve manevî kültürün dışında yer alan diğer dünyalara ait kaynaklardır. Bu durum iki önemli sonuca yol açmıştır. Bunlardan birincisi yazarın benimsenen ve içinde bulunulan dünya dışındaki evrende olup bitenden haberdar olduğudur. İkincisi de dil, anlatım ve doğru kavramı dahilinde ortak kaidelere kulak kabartıldığıdır. Yani dünya üzerinde birbirinden uzak mekanlarda veya dönemselsel olarak çok daha evvel yaşamış inanç, kültür ve medeniyetlere ait doğru telakki edilen fikir ve hareketlerin uygun lisanla devamlı surette aktarılmıştır. İşte Ahlâk-ı Alâî'de bu

manada Osmanlı dünyası dışında başka diyar ve toplumlarca vücuda getirilmiş ve doğru olarak kabul edilmiş akım, düşünce ve inançlara dair kesitleri de barındırmaktadır.

2.1. Dini/İnançsal Bakış Açısıyla Ele Alınabilecek Kaynaklar

Bugün olduğu gibi dün toplumlarının da inançları ve ona dayalı dünyaları vardı. Bu inançsal dünyalar bir bakıma bugün ortak olarak kabul gören değişmezler bütünü oluşturmuştur. Bu nedenle ileride de sık sık temas edileceği üzere adilâne bir hükümdar veya sıradan reaya ait izahlarda inanç temelli yaklaşım ön plandadır. Bir kişi öncelikle evine, hanesine bağlı olmalıdır. Evli olmasına rağmen gözü ayağı dışarıda ve başkalarında olan kişiler sık sık eleştirilir. Bu tür davranışlar Hz. Dâvûd örneği bağlamında açıklanır. "...Ey Dâvûd, doğrusu seni yeryüzüne halife kıldık. Sen de insanlar arasında hak ile hükmet. Keyfine uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için, hesap gününü unutmalarından dolayı, çetin bir azap vardır..." (Unan, 2015: 316). Bu vesileyle iyi, kötü; güzel, çirkin kadın ile insanı yoldan çıkararak kadınlara dair tanım ve tarifleri berraklaşır (Ong, 2014: 184). Ahlâk-ı Alâî'yi inançsal temel üzerinde şekillendiren kavramsal dünyaya ait tespitleri aşağıdaki şekliyle ortaya konulabilir.

2.1.1. Kur'an-ı Kerim (Ayet-Hadis ve Peygamberin Hayatı)

Ortaçağ edebiyatının büyük ölçüde sözlü geleneğe dayandığı bilinmektedir. Nitekim kutsal metinler ile dini kurumların düzenlemiş olduğu teolojik kuramdan yoksun Antik Yunan ve Roma devri literatürüne karşılık; Ortaçağ okuryazarlığı kutsal kitaplar ve onların temellendirdiği sözlü geleneğin çerçevesinde yorumlara dayalı baskıcı bir özelliğe sahiptir. Bu dönemde okuryazarlığın tamamen yayılmadığı bazı toplumlarda okuma heveslilerini metnin sakıncalarından koruyacak bir çeşit din adamının okurla metin arasında aracılık etmesi öngörülmüştür. Okuryazarlık bazen sadece belirli toplum sınıfına özellikle de din adamlarına mal edilmiştir. Bu nedenle kitleler metinlerin dinî bir değer taşıdığını düşünür ve ona göre davranırlardı (Ong, 2014: 113). Bu izahın akabinde Kınalızâde Ali Efendi'nin eserinin yazımı esnasında zihni dünyasında düşündüğü meselelere dair izahını pekiştirmek veya daha görünür kılmak adına başvurduğu dinî argümanlara bakılabilir. Her şeyden önce dönem dünyasının vazgeçilmezi olan İslamî inanç ve kıstasların bu tür bir metinde yer almaması kesinlikle düşünülemezdi. Bu nedenle belli bir bütünlük dâhilinde olmasa da bu duygu ve düşünce dünyasını şekillendiren inanç örüntüleri yoğun bir yer kaplamaktadır şu şekilde ifade edebiliriz. Zira özde her şeyin temelinde bu kuralların kayda değer bir şekilde uygulanması yatmaktaydı. Bu nedenle aksini icra eden hem kendisine ve hem de başkasına karşı zulüm işlemiş olurdu (Oktay, 2015: 194).

Kınalızâde Ali Efendi eserinde toplamda 95 adet ayet, 94 adet hadise yer vermiştir. Bu rakam Ahlâk-ı Nâsirî'de 30 ayet, 15 hadis ve Ahlâk-ı Celâlî'de ise 47 adet ayet ve 88 adet hadis şeklinde bir dağılım göstermektedir (Oktay, 2015: 194). Eserlerde ayetlerin genellikle Arapçası verilmiş ve Türkçe mealleri açıklanmıştır. Hadislerde de yer yer aynı yolu izlemiş veya bazen de tamamı Türkçe olarak ifade edilmiştir. Üç örneğe ait yukarıdaki rakamsal verilerden rahatlıkla Kınalızâde'nin problem edindiği konuları açıklamak için ayet veya hadisleri kendisine önemli bir referans olarak gördüğü sonucuna varılabilir. Onun ayet ve hadislerle düşüncelerini açıklama noktasındaki maharetinde Gazzâlî'nin tesirinin olduğu anlaşılmaktadır (Oktay, 2015: 81, 84-85).

İnanca dair öncelikleri mevcut sistemin beyni olarak düşünülen hükümdara dair kısımlar takip eder. Bu nedenle insanoğlunun duyup düşüneceği ve yaşamayı asla istemeyeceği vakalar üzerinden mesajlar verilir. Öyle ki kıyamet gününde iyi, kötü, adil ile olmayan, inanan ile inanmayan insanların duracakları saflar ve koşullar hayli farklı olacaktır. Meşhur bir hadiste buyrulmuştur ki; "kıyamet gününde güneş bir mil kadar yaklaştığında ve kavurucu sıcak insanoğlunu terletmeye başladığında; gökte "adil hükümdarlar, ibadet ile büyüyen gençler, akli mescitte olanlar, sağ eliyle verdiğini sol eli bile duymayanlar, ben Allah'tan korkarım diyebilen kadınlar, ahiret kardeşini ziyaret edip ben Allah'tan başka bir şey dilemem diyenler, تنها bir yerde Allah'ı zikredenler, için gökte bir gölge belirir ve bunlar etkilenmezler" (Kınalızâde Ali Efendi: 36). Böylece inanç ve toplum düzeni arasındaki ahenk de aslında aktarılmış olunur. Devlet idare ve nizamının başı olarak padişah; herkese uygun bir vazife vermeli, huzur, nizam ve birliğin devamını sağlamalıdır. Aksi halde Kur'an'ın emrettiğini yerine getirmemiş ve suç işlemiş olacaktır. Fatih ve II. Bayezid devri tarihçisi Tursun Bey, insanlar arasında düzeni korumak ve her insanın kendi yeteneğine uygun bir mevkide tutmak için bir padişahın gerekli olduğunun altını

çizmiştir (Öz, 1999: 29). Zira padişah olmaz ise insanlar mahvolur, nizam kalmaz. Bu sebeple Padişah'a mutlak itaat gereklidir. Kur'an da zaten bunu emretmektedir (Altan, 2011: 1797).

Padişah'tan sonra sıradan reaya için bazı telkinlere geçilmektedir. Bu bağlamda Yaradan'a gönülden bağlı bir mümin hak için çalışmalı, gayret edinmeli bunu yaparken de Cenab-ı Hakk'ın kendisine emaneti olan bedenini korumalıdır. Dünya nefesine kapılıp vücudunu yormamalıdır. İnsan kul olarak hem fiziksel ve hem de inançsal merkezde vücudunun korunmasından mesuldür. "Hak Teala buyurdu ki; uykunuzu dinlenme yaptık, geceyi örtü kıldık, gündüzü maişet yani geçim vakti kıldık. Allah sevgisine erişmek için insanların tasavvufi bir anlayışla bedenî kirlerden arınması gerekmektedir" (Kınalızâde Ali Efendi: 124, 313). Padişaha bağlı her fert Allah sevgi ve korkusu ile bedenini kötülükten arındırmalı ve korumalıdır. İnanca dair esaslar ile idareci ve müminlerin adil, inançlı ve iyi huylu olmaları gerektiği yönündeki telkinleri; birlik ve beraberlik ruhunun oluşturulması, iman edenler arasında bir kaynaşmanın sağlanması maksatlı diğer düşünceler izler. Herkesin birbirini tanıdığı, köy, mahalle, şehir ve ülke merkezli bir sosyo-toplumsal birliktelik ülküsü çerçevesinde müminlerin bir araya getirilmesi hem millet olarak ve hem de inanç dünyasının diriliği bakımından hayati bir gerekliliktir. Bu gerçek nedeniyle yaradan, müminlerin ibadetlerini birlikte ve toplu halde yapmalarını emretmiştir. Beş vakit namazın edasının mescitte kılınmasının emredilmesi, Cuma namazlarının cemaatle kılınması, yıldaki bayram namazlarının toplu kılınması ve hacca gidip toplu ibadet etmedeki amaç; mahalle, şehir ve diğer şehir halkların yani farklı Müslümanların bir araya gelerek kaynaşmaları ve düşmanlıkların olmayışının sağlanmasıdır (Kınalızâde Ali Efendi: 157). Bu birlikteliğin ve ahengin sağlanması, özellikle de yürütülmesi için elbette Müslümanların nüfus bakımından artmaları hem inançsal ve hem de siyasal dünya nizamının bir gereğidir.

Adilane bir yönetimin sağlanması söz konusu olduğunda Hz. Muhammed'in ve sahabenin dilinden dökülen hadislere özel bir yer verilmiştir. Bu maksatla hatayı işleyen yani şeriata mugayir davranan her kimse hak ettiği cezayı bulmalı, asla tolerans gösterilmemelidir. Bu husus "Hazret-i Peygamber, Allah hakkı için kızım Fâtıma dahi hırsızlık etse onun elini keserim. Sizden önceki milletler zayıflara şeri ceza uygulamadıkları ve kuvvetlileri korudukları ve dolayısıyla hakkı yerine getirmedikleri için helak oldular..." şeklinde açıklanır (Kınalızâde Ali Efendi: 226). Zengin fakir ayrımı gözetmemek Allah'ın emridir. Fakat hoşgörü her kesime has olmalıdır. Zengin böbürlenmemeli, fakir ise incinmemelidir. Hadis-i şerif elinizin altında olanlara hizmet edin, siz ne yerseniz onu yedinir ne giyerseniz onu giydirin, şeklinde buyurmuştur..." (Kınalızâde Ali Efendi: 100). Dolayısıyla adilane bir yaşam için suç ile işleyicileri hakkında kesin ve açık hükümler ile tanımların olması gerektiği, cezanın uygulanması noktasında kimseye tolerans gösterilmemesi gerektiği vurgulanır. Mutlu ve huzurlu bir dünya için de insanlar başkalarını hor görmemeli, hoşgörü sahibi olmalıdır.

Dünyanın varlığından beri doğurganlığın simgesi olarak algılanan maddî ve manevî kültürün taşınmasında önemli bir rol oynayan kadınlara dair ayet ve hadisler de bu noktada önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu kadınlar olduğunda iyi veya kötü ahlâklılar ile güzel ve çirkinler hatta kendisi güzel, ahlâkı ise düzgün olmayanlar gibi farklı sınıflandırmalara sık sık rastlanılmaktadır. Bunlar içinde özellikle kendisi güzel ancak ahlâkı çirkin kadınlar üzerinde durulur. Nitekim bu kadınlar hakkında Hz. Peygamber'in, "kendileri güzel, asılları kötü kadınlardan kaçının diye buyurmuştur. Yani kötü yerde meydana gelmiş güzel kadınlardan kaçının..." şeklindeki ifadesi hatırlatılır (Kınalızâde Ali Efendi: 55). Kadınlara dair yukarıda belirtilen sınıflandırmaları onların kız veya erkek çocuk doğurmaları yönünde günümüz dünyasında maalesef yer yer izlerine rastlanılan bazı olumsuzlukların giderilmesine dair izahlar izler. Bu konuda Hz. Hamza ile kız çocuğu dünyaya getirmiş eşi arasındaki anlatı bu durumun çok güzel bir örneği mahiyetindedir. Kendisine kız evlat doğuran Ebu Hamza eşinin bulunduğu çadırı terk etmiş ve başka bir çadıra gitmiştir. Bunun üzerine karısı, "Ebu Hamza niçin bu çadırı ve yanımı terk etti, hâlbuki ben bize verileni doğurdum" (Kınalızâde Ali Efendi: 62). Dolayısıyla evlat arasında kız, erkek ayrımının yapılmaması, her ikisinin de yaratanın kullarına takdiri olduğu belirtilmektedir.

2.1.2. Felsefi/Düşünsel Temelli Kaynaklar

Dünyanın, evrenin sınırları, oluşumu kısacası dünü ve yarınına dair sorunsallar muamması insanoğlunu düşünsel noktada en çok meşgul eden konulardan biridir. Bu sorular dizisinin ve ortaya konulan yaklaşımlara dair örneklerle kaçınılmaz olarak Ahlâk-ı Alâî'de de rastlanılmaktadır. Öyle ki bu konular üzerine kafa yoran ilk âlim olan Empedokles'tan tutun ki Aristo'ya ve ondan da Müslüman âlimlere intikal etmiş olan "anasır-ı erbaa" düşüncesi gözlerden kaçmamaktadır. Ayrıca yeryüzünde var

olan cisimleri tarif edilirken geniş anlamda basit ve birleşik cisimler; daha özel anlamda ise kar, bulut, çiğ; çiçek, bitki, hayvan ve maden gibi tanımlamalar yapılması da gösterilebilir. İnsanoğlunun tefahhur edemediği, anlamakta güçlük çektiği konularda fikir beyan ederek düşünsel dünyalarını şekillendiren filozofların da o halde tarif edilmesi öncelikli bir gerekliliktir. Çünkü bilinmeyen bir konu hakkında fikir beyan eden ve hakikat yolunda yol alınmasına vesile olan filozofların öncelikle tarif edilmesi ve daha sonraları söylediklerinin ehemmiyetinin savunulması gerekmektedir. İşte bu nedenle onlar “beş ırmağın aktığı bir havuza” benzetilmişlerdir (Oktay, 2015: 116, 117, 155). Diğer taraftan insana özgü hal ve tutumu tetkik edip ortaya çıkaran bir karakter olarak adeta “hırsız” anımsatmaktadır. Öyle ki insanoğlunun arkadaşının hal, tutum ve davranışlarına çok kolay aşinalık kazanıp onu özümsemesinden dolayı filozoflar insanları “hırsız” olarak tarif etmişlerdir (Oktay, 2015: 213).

Dünya üzerinde yaşamı kolaylaştıran, zor, sıkıntılı ortamın atlatılmasında insanların el ele vermesi duygusu üzerine kurulu, dostluk veya tam aksi yöndeki düşmanlık olgularının açıklanması ve tarifi noktasında da filozofların düşünceleri önemlidir. Hatta onlara göre sadece insanlar üzerinde değil hayvanlar üzerinde de bu duyguların tesiri büyüktür. Nitekim bu düşünce “şayet bu kuvvet olmasa idi koyun kurdun düşmanlığını idrak edip kaçmazdı, kendi kuzusunu dost olarak idrak edip ona meyletmezdi...” şeklinde ortaya konulmuştur (Oktay, 2015: 155).

Dünya malına tamah etmemenin en iyi yolu Sokrat’tan öğrendiğimiz kadarıyla “bir şeyi arzulamayı çok fazla istememektir.” Bu durum doğal bir sonucu olarak da elbette kazanılmış olanın kaybedilmesi hadisesinde de olduğundan fazla üzülmeme durumu ortaya çıkacaktır. Sokrat, bunun için “ben hiçbir şeye gönlümü bağlamadım ki kaybından üzüntü duyayım, hiç dünya malına hırsla istemedim ki kavuşmadığım için üzüleyim...” demiştir (Oktay, 2015: 270). Ama bu durum Eflatun örneğinde görüldüğü üzere yine de dünyada çalışmama, yaşam ve rızık için uğraşmamayı gerektirmez. Rivayete göre Eflatun dönem itibarıyla gece ve gündüz yapılan iş gereği yüksek sesin eksik olmadığı kuyumcu dükkanları sokağında bir ev kiralamıştır. Nedeni sorulduğunda ise; Eflatun “ola ki vücudum halsiz olup yorgun düşer ise ortaya çıkan bir sestense ayıkır, dirilir ve uyumak yerine çalışmaya sevk eder”, şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap doğrultusunda Eflatun’un aslında ömrü kendisine verilmiş bir sermaye olarak görüp, gerekli itinayı göstererek lüzumsuz işleri için sermayesini tüketmekten imtina etmeye gayret gösterdiği söylenebilir (Kınalızâde Ali Efendi: 21).

Toplumdaki evlilik kurumu ile sağlıklı bir şekilde devamı için çok eşlilikten ziyade tek eşliliğe özendirici telkinler yine filozoflar tarafından yapılmıştır. Bu nedenle onlara göre çok eşlilik ancak hükümdarlara mahsustur. Başkaları için bu durum çok uygun değildir. Ancak oldukça keskin bir yargıya rağmen bu durumun neden/lerine dair tafsilatlı bir izah yapılmaz. Sadece kadınların hükümdarlara adeta taparcasına bağlı olmaları gerekçe olarak gösterilir (Kınalızâde Ali Efendi: 48).

İnsanoğlunun varlığı ve düzenine dair düşünceler de izahlarda ağırlık kazanmaktadır. Yaradılış ve var olmayı anlatırken “bitki tohumun bakir tarlaya düşmesi” benzetmesi ile ayrıca İbn-i Sina’nın “uçan adam veya havada asılı duran adam...” şeklindeki izahlarından istifade edilmiştir (Oktay, 2015: 142,150). İnsanın nefsi, bedeni hakkındaki görüşlerin yanında yeryüzünde toplum, kültür, inanç bakımından bir ahengin olması gerekliliği de ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan nefis tanımlarken “beden insan için bir zirhtir, esas olan nefistir” denilmiştir (Oktay, 2015: 140). Bu düşünce, kullanılan malzemesindeki oransal dağılımın lezzetine yol açtığı bir yemek örneğiyle somutlaştırılır. Bu örnekte filozoflar insanları yemeklere konan biber, nohut ve pirince benzetmişlerdir. Sıralananlardan lezzetli bir yemeğin yapılması belli oranda katılımlarına bağlıdır. Nitekim bunlardan birinin az veya çok olması durumunda yemek lezzetli olmaz (Kınalızâde Ali Efendi: 255). Toplumsal veya bütüncül olan bu yaklaşımı, bireysel eksende ele alınması gereken bazı kurallar takip eder. Nitekim günümüzde oturmasını kalkmasını bilen, sözünü tartarak söyleyen insan vb. tanımlara benzer tarifler yapılmaya başlanmıştır. Öyle ki bunlar sıradan şeyler değil zaten Cenab-ı Hakk’ın insanı yaratırken düşündüğü şekli düzende de mevcuttur. Bu nedenle filozoflar, Allah’ın insana az konuşup çok dinlemesi için iki kulak, bir ağız verdiğini ifade etmişlerdir (Oktay, 2015: 391).

Nihayet filozofların uzun bir dönemdir üzerinde durduğu ve herkesin mutlu, huzurlu olduğu darlık ve kötülüğün olmadığı “erdemli ülke” tarifine dair yeni bir parantez açılmıştır. Erdemli ülke, elma ve üzümün başta olduğu meyve bahçeleri ile selvi ve çınar gibi süs ağaçlarının kapladığı ve nihayet güzel çiçeklerin bulunduğu kocaman bir bahçeye benzetilmiştir (Oktay, 2015: 457, 458). Bu tarifi daha görselleştirmek veya görünür kılmak adına iyi ve kötü gibi tabirlerden yararlanılmıştır. Bu bağlamda

iyi olan erdemli ülkedir. İyi ahlak sahibi, hoşgörülü ve Allah sevgisi ile korkusu olan insanlar erdemli ülkede yaşarlar. Kötü olan ise erdemli olmayan ülkedir. Erdemli ülkede yaşayan insanların sahip olduklarının zıddı alışkanlık, ahlak ve düşünceye sahip insanlar da erdemli olmayan ülkede yaşamaya mahkumdurlar. Nihayet filozofların insanoğlunun hal ve tavırlarına dair izlenim ve tarifleri sıradaki yerini alır. Nitekim bizler filozofların kızgın ve hiddetli insanlar için “içerisi ateş ve dumanla dolu bir mağara” benzetmesini bu sayede öğrenmiş bulunuyoruz (Oktay, 2015: 236, 448).

2.2. Sosyo-Kültürel Temelli Kaynaklar

Özellikle Batı temelli düşünürler bu çerçevede ilk olarak ele alınabilecek yoğunlukta etkiye sahiptirler. Devletin gerekliliği noktasındaki düşünceleri süsleyen Piskopos Bossuet ile Hobbes’in çatışmalı düşünceleri bu durumun en güzel örneğidir. İnsanların kendilerini güvenli ve huzurlu hissetmeleri, düzen ve idarenin devamı maksadıyla devletin gerekliliği bütünleştirilir (Öz, 1999: 29-30). Düşünsel olan bu ifadeleri varlıklarıyla Doğu ve Batı medeniyetlerine müessese ve teşkilatçılık noktasında mihenk olabilmeyi başarmış idealist yöneticiler izler. İskender ve Cengiz Han’a ait atıflar bu durumun ilk yansımalarıdır. Bu çerçeveden bakıldığında Cengiz Han, ülkesini akıl ve bilgiye dayalı kanunlarla uzun süre idare edebilmiş örnek bir hükümdardır. İskender ise annesi ile hocasının kendi hayatı üzerindeki tazyikini kendince tartışıp değerlendiren ünlü bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır (Oktay, 2015: 476; Kınalızâde Ali Efendi: 93).

Bu hususta son olarak kimi kavim/milletlerin kültürel özelliklerine dair bazı mantıksal tespitler dikkati çekmektedir. Yer yer Arapların edebiyata neden çok daha yatkın oldukları üzerine yoğunlaşan düşüncelere bu nedenle rastlanılmaktadır. Nitekim Arapların, “şehir görmeden kırdı, çölde doğa ile baş başa kalmaların”dan dolayı edebiyata yatkın oldukları ve şiir yazmada ehil oldukları vurgulanmıştır (Kınalızâde Ali Efendi: 108). Ayrıca temelleri Sasanilere kadar geriye giden askerî sınıfı toplumdan ayırıştırma ve devamını sıkı tedbirlerle sağlama çabalarına dair atıflar da yine bu kategoride ele alınabilir. Nitekim ulema ve kadılar, askerler, tüccarlar ve çiftçilerin oluşturduğu bir dört unsur dahilinde düzenin devamlılığı ancak bu sayede sağlanabilir (Öz, 1999: 31)

2.2.1. Kültürel İçerikli Öğeler

Bu bölümde Kınalızâde’nin eserini kaleme alırken kullanmış olduğu kültürel temelli argümanlar üzerinde durulacaktır. Elbette bu gruba giren öğelerin tespiti diğerlerine nazaran çok daha güçtür. Fakat yine de gerek örnek verirken ve gerekse de olay, olgu ve kavramları izah edilirken başvurduğu sosyal ve beşerî kültür daire içerisinde var olan kavramlar yığını görünür kılınacaktır. Dinî ve felsefî boyuttaki argümanların dışında olan bu gruba dahil edilen kurgu aslında iki önemli temelde ele alınabilir. Bunlardan ilki dönem günceline has tasvir, tarif ve tanımlama cümlelerinden oluşmaktadır. Yani eserin kaleme alındığı dönemde yazar ve hitap taifesinin bilgi, konuşma ve anlaşma dünyalarına hâkim dil ve anlatım öğelerini kapsayan temel ve genel saha/havzasıdır. Bir diğeri ise Türk veya Türk-İslam ya da bu kültürün etkileşim içerisinde olduğu diğer teşekküllerin kültürel birikimlerinin izlerini taşıyan tarif, tanım ve anlatımları içerisinde bulunan saha/havzalarıdır.

İnsanoğlunun bilincinin ayrılmaz bir parçası olan konuşma yeteneği yazının icadından çok önce de düşünceyi izahının en temel kaynağı olmuştur. Bu nedenle dünyanın dört bir yanında derlenen pek çok atasözü tamamen insana özgü konuşma olayının ilk sözlü biçimsel özelliğini taşımaktadır. Sadece atasözleri için değil elbette. Örneğin Homeros kendisinden öncekilerin yazdıklarından çok farklı bir şey yazmamıştır. O sadece öncekileri söylenenleri belli bir düzen dâhilinde birleştirmiştir. Bu bakımdan da aslında bir montaj işçisi olarak da görülebilir. Bu örnek dahilinde dünyanın hemen hemen her yerinde yazının icadını takiben kaleme alınan metin veya şiirler aslında sözlü edinime ait kelimelerin yüksek sesle sözlü olarak söyleniyormuşçasına ifadesinden ibarettir (Ong, 2014: 21, 36, 40).

Bu noktada Kınalızâde’nin eserinde beyt, rubai, rubaiyye, mesnevi, mısra, manzum, şiir, kıt’a arabîyye gibi farklı adlarla anılan yaklaşık 528 adet manzum kullanmış olması oldukça dikkat çekicidir (Oktay, 2015: 85). Bu edebî izah yoğunluğu aslında toplumsal gruplar arasında düzenin sağlanması noktasında önemli bir dayanağı oluşturmaktadır. Öyle ki zengin-fakir ve yönetici-reaya arasındaki pozitif farklılıkların çok daha güzel bir lisanla izahı aslında zorunlu bir gerekliliktir. Lütü Paşa, “reaya fazla yüz verilmemelidir. Malı çok olabilir buna bir şey söylenemez ama sipahi gibi giyinip kuşanmasına, atının ve evinin sipahi gibi süslemesine izin verilmemelidir...” demiştir (Uğur, 1980: 252). Bu ifadelerle özellikle idarî anlamda reaya ile sipahi arasındaki sınıfsal ayrılığa temas etmiştir.

Çünkü ona göre insan ve papağan konuşma yetisi bakımından ele alınabilir. Bu bağlamda insan konuşmasa da insandır. Oysa konuşabilen hayvan olan papağan ise asla insan olarak nitelendirilemez (Oktay, 2015: 163). İnsanların ilk olarak akli olmayan veya aklını kullanmayanların hayvanlara benzetilmesi “hayvanları akıl ve düşünceleri olmadığından onların ihtiyaçlarını Allah ortaya koymuştur. Oysa akıl sahibi insanlar kendi ihtiyaçlarını karşılamakla mükellefi...” şeklinde belirtilmiştir (Oktay, 2015: 127, 434). Devamında ise tekâmülü ele alırken bir merdiven tasviri yapılmıştır. Tekâmül düşüncesi, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve madenler şeklinde yukarıda aşağıya doğru şemalaştırmıştır. (Oktay, 2015: 131, 137) Nihayet insanda var olan şehvet duygusunun kaynağının ciğer olarak ifade edilmesi gibi tanım ve tarif cümleleri bu kategoride ele alınabilir. İnsanlar aklın vermiş olduğu bir avantaj sayesinde “seçme ipini” ellerinde tutarlar. İnsanların huy bakımından kemal, eksik ve her ikisine de sahip olmayan olarak kategorize edilebileceğini ifa eden Kınalızâde, bu grupların her birinin kendilerine göre davranış şekillerinin olduğunu altını çizmektedir. Fakat burada özellikle vurguyu kemal derecesine ermiş insan üzerine yapmaktadır. İnsanın hayvanlık derecesine varmasının en büyük amillerinden biri tembelliktir. Bu nedenle tembellik, özellikle cahiller için baldan tatlı, akıllı olanlar için ise zehir kadar tehlikelidir (Oktay, 2015: 158, 161, 170, 190, 216, 263). Dünyada yaşadıkları hayatın bir meyvesi olarak cennet ya da cehenneme gidecek olan insanlar kolay olmayan dünya hayatını ancak aralarında iş bölümü yaparak kolay ve rahat, huzurlu bir şekilde yaşayabilirler. Bu onlar için bir zorunluluk olmakla birlikte ayrıca insan olmanın da mühim bir meziyetidir. Nitekim insanlar asla hayvanlar gibi yalnız yaşayamazlar (Oktay, 2015: 288, 324, 325). Yaradılış gereği ince, tüyü ve postu olmayan insan, çok örtünmeye ve bu sebeple de ayrıca çok uyumaya ihtiyaç duyar. Uyku aynı zamanda güvenliği de beraberinde getirir. Bu nedenle insan, bir mekâna yani eve ihtiyaç duyar (Kınalızâde Ali Efendi: 14). Varlıklı kişilerin kapılarına gelen yoksulları eli, nasibi ve gönlü boş göndermemeleri gerektiği oldukça dikkat çekici bir hikâye ile anlatılmaktadır. Bu hikâye ile fakirlerin hiçbir zaman umutsuz, zenginlerin ise gereğinden fazla büyükenmemeleri gerektiği mesajı verilmektedir. Öyle ki “Bir gün zengin ve alımlı bir kadın vardı. Bir gece çok güzel bir yemek yaptı. Tam yemek yiyecekleri zaman kapı çaldı, dışarıdan Allah rızası için bir lokma sesi duyuldu. Eşi karısına kapıyı kapatmayı ve dilenciye kovmayı emretti. Belli bir zaman sonra o kadın eşinden boşandı ve bir başka kişi ile evlendi. Yine güzel bir yemek yaptı ve eşi ile oturup yemek üzere iken kapı çaldı. Yine bir dilenci vardı kapıda. Kocasını kadına şu tabağı götür dilenciye ver dedi. Bir müddet sonra kadın feryatla geri geldi ve kocasına o dilenci varlığın kıymetini bilmeyen, rızık paylaşmayan bencil olan benim eski eşimdi demiştir” (Kınalızâde Ali Efendi: 270). Bu hikâye dahilinde paylaşma duygusu ile dünyada her daim insanın başına hal geleceğinin bilinmesinin önemi belirtilmektedir. Bu iki hususu insanoğlu adeta kulağına küpe yapmalı ve davranış ile düşüncelerini bunlara göre şekillendirmelidir.

Eserde insan ve insana özgü özellikleri, insan hayatını etkileyen beşerî olaylara dair izahlar izler. Bu nedenle hanelerin nerelere inşa edileceğinden tutun ki hane kapılarının yer alacağı yönler ile hane yapılarına dair bilgilere de rastlanılmaktadır. Öyle ki her hanede kadın ve erkekler için ayrı ayrı odaların bulunması gerektiğine dair düşünceye de rastlanılmaktadır. Nihayet insan hayatının bütüncül bir şekilde deveran ettiği toplum ve toplum hayatına dair fikirler giderek belirginleşmektedir. Her şeyden önce toplumu oluşturan sınıfların tarif ve izahı vurgulanmalıdır. Bu nedenle bizler kalem, kılıç, tüccar, sermaye ve çiftçiler gibi bir sınıflama ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu katmanlar arasında insanların fikir sahibi oldukları konuda konuşmaları, bilmedikleri konular hakkında ise fikir beyan etmemeleri gerektiği gibi günümüz dünyasında da hoş karşılanan tavsiyeler kaleminden dökülmektedir (Oktay, 2015: 199, 333, 461, 462). Yine aza kanaat etme, çok fazla mala mülke kavuşmayı arzu etme düşüncelerinin insanlar için her zaman var olan çıkmazlar oldukları görülmektedir. Bu duyguları daha anlaşılır yapmak için kullanılan tabirler de oldukça ilginçtir. Örneğin para kazanmak “mal toplamak yüksek bir dağın tepesine taş çıkarmak kadar zordur” şeklinde ifade edilmektedir. Diğer taraftan para harcamak ise “o dağdan aşağıya doğru bir taşı yuvarlamak gibi kolay ve hızlı olur” şeklinde izah edilmiştir. Bu izah hakikaten bu mahiyetteki düşünceleri oldukça açık ifade edecek anlam ve kolaylıktadır (Oktay, 2015: 200, 201). Ayrıca yer yer bir başkasıyla olan konuşmada dikkat edilecek husuların da altı çizilmektedir. Bu noktada kısa ve öz konuşmak konuşma sırasında muhatabımıza “anladın mı, dinledin mi, beri bak, beni dinle, anlaşıldı mı” vb. hitaplardan mümkün olduğunca kaçınılması gerektiği belirtilir. Zira kısa, öz ve akıcı konuşmak dinleyicide bir ilgi alaka doğuracağı gibi şikâyete de konu olmaz. Oysa bunun aksi bir izah yöntemi pek beğenilmez. Abbasi hatiplerinden birinin Basra Camii’nde sabahtan kuşluk vaktine kadar yapmış olduğu konuşma bu hususlarda örnek olarak verilebilir. Bu kadar uzun ve sıkıcı konuşmaya dayanamayan mescitteki bir bedevî “senin sabahtan beri yaptığın kısa olmayan ve

anlaşılmayan türden bir konuşmadır. Oysa açıklanmadan anlaşılan kısa ruhumuzla olan konuşma çok daha iyidir” diyerek sitemini dile getirmiştir (Kınalızâde Ali Efendi: 75, 80). Toplumda gereğinden fazla gülmek, helal yolla geçimlik rızık kazanmak, birazcık yiyip birazcık da biriktirmeyi bilmek, yolda yürürken sık sık arkaya dönüp bakmamak, ata binerken kibirli olmamak, sırt üstü yatmamak ve elle burun veya ağız temizlememek şeklinde birey, aile ve toplum hayatına dair genel geçer ifadelere de rastlanılmaktadır (Oktay, 2015: 239, 241, 395-397).

Anne-Baba ve Hoca haklarına dair görüşler de eserde oldukça önemli yer kaplamaktadır. Öncelikle anne-baba bir insanın yeryüzüne birey, fert ve kul olarak gelmelerini sağlayanlardır. Bu nedenle asla hakları ödenmez. Hoca/lar ise o birey, fert ya da kulun nasıl bir yaşam ve hayat yaşayacağını belirleyen kişilerdir. Dolayısıyla sözlerine itibar edilmeli ve saygı duyulmalıdır. Anne-baba ve hoca haklarını toplum hayatının devamı noktasında çok önemli bir rol oynayan aileye dair bilgiler izlemektedir. Anne-babalar bir kuş misali evlatlarını zamanı geldiğinde yuvadan ayrılmalarına yardımcı olmalıdırlar. Aile hayatının tesisinde eş seçiminden tutun ki, varlık, yokluk ve geçimlik durumu, eşlerin birbirine sevgi ve saygı beslemeleri gibi bir hayli izah gerek görüldüğünde ifade edilmiştir. Bu arada günümüz gerçekleriyle yer yer bağdaşmayan fikirlere de rastlanılmaktadır. Örneğin “Kadın ile malı, soyu, güzelliği ve dini için evlenir” şeklindeki izah günümüzde pek de kabul gören bir durum değildir. Elbette genel kabul bu yöndedir. Ancak evlenilecek kişinin varlığından ziyade ahlaklı olmasının modern dünyada daha çok tercih edildiği aşikardır.

Çok güzel olmasına rağmen alışkanlıkları kötü olan kadınlarla kesinlikle yuva kurulmamalıdır. Kadınların düğünlerde bir araya gelmeleri istenmemektedir. Bu durumun nedeni olarak da artacak olan talepleri gösterilir. Zira bir başkasının üzerinde bir elbise veya takı gören kadın, erkeğini bunu alması noktasında zorlayacak ve sıkıntı yaşamasına neden olacaktır (Oktay, 2015: 347, 350-356, 365, 404). Bu nedenle kadınlar, boş ve lüzumsuz şeyleri yapmaktan ve dinlemekten, erkekleri ve güzel gençleri görebilecek yerlerden, Hüsrev ile Şirin gibi aşık ve maşuk hikâyelerini okumaktan uzak tutulmalıdır (Kınalızâde Ali Efendi: 50). Ancak bu vesileyle aile hayatının tesisinde önemli bir rol oynayan kadınların korunabileceği vurgulanır. Ayrıca doğumlarından dolayı üzülmemesi gereken kız çocuklarının çok daha küçük yaşlarda eğitimleri ile yetiştirmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır (Oktay, 2015: 285, 372). Kız çocuklarına dair bu ince nüansları çocuk eğitimi hakkında da oldukça önemli tavsiyeler izlemektedir. Özellikle hanedan çocuklarının hayatı gerektiği gibi öğrenmeleri noktasında İran hükümdarlarının seçtikleri metodun ne kadar uygun olduğu belirtilmektedir. Hanedanın çok güvendiği bir kişiye çocukları teslim ederek birkaç yıl hayata ve yönetime dair gerekli bilgileri aldıktan sonra tekrar hanedana teslim edildiğini öğrenmekteyiz (Kınalızâde Ali Efendi: 71; Öztürk, 2014: 931-953).

Aile, toplum ve millet nezdinde birlik ve beraberlik ruhunun çok önemli olduğu gerçeği dile getirilmektedir. Nitekim birlikten kuvvet doğmaktadır. Bu hususta Endülüs Emevileri canlı örnek olarak ortada durmaktadır. Onlar birlik ve beraberlik düsturu sayesinde gayet muhteşem bir medeniyet oluşturmuşlardır. Bu özelliklerinden dolayı Hristiyanlar dahi onlara hayran kalmışlardır. Ne zaman ki aralarındaki bu birlik ve beraberlik ruhu bozulmuştur işte o zaman Hristiyanlar onlara saldırıp yok olmalarını sağlamıştır (Kınalızâde Ali Efendi: 210).

Bireylerin sıhhat ve kişilik, benlik olarak karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelmek için gerekli olan iki ilim dalı bulunmaktadır. Bunlardan ilki tıp ilmidir. Bu ilim insanların beden ve ruhen karşılaşılan hastalıkların tedavisinde etkindir. Bir diğeri ise bu eserin yazılmasının en önemli dimağlarından olan ahlâk ilmidir. Nasıl ki tıp ilmi, yaşamın sürekliliğini sağlıyorsa ahlâk ilmi de yaşayan kişilerin aile ve toplum hayatındaki kurallarını ifade eden, şekillendirmektedir. Yine nasıl ki tıp ilminde umutsuz vakıalar var olmakta, işte ahlâk ilminde de bu tür vakıalar görülebilmektedir (Oktay, 2015: 114).

İnsanların Hakk için niyaz edip, kendilerini toplum yaşamından ayıranları hariç kalben değil de şeklen bu tür davranış içine girenler aslında toplum için oldukça zararlı kişilerdir. Zira onların nafakaları toplum tarafından karşılanır. İnsanlardan ayrılıp dağ başlarında, mağaralarda kalıp bunu dindarlık ve insanlık kemali zannedenler aslında geçimlerini halka yüklemektedirler. “Oysa insanın en hayırlısı başkalarına faydası dokunandır. Lübnan ve Şam münzevileri ile dağ abdalları bu bahsin dışındadır” (Kınalızâde Ali Efendi: 137, 139). Son olarak yalan söylenecek veya hile yapılacak durumlara dair

izahlar ön plana çıkmaktadır. Öyle ki savaş hali örneğinde olduğu gibi insan yeri ve zamanı geldiğinde yalan söylemesini ve kaçmasını da bilmelidir (Oktay, 2015: 507).

2.2.2. Yönetimsel İçerikli Öğeler

Kınalızâde'nin üzerine en fazla eğildiği noktalardan biri de şüphesiz yönetimle ilgilidir. Yönetim sisteminin bel kemiği olan karar alma mekanizması bu noktada ön sıradadır. Ona göre vezirler her ne söylerlerse söylesinler son söz daima padişah söyler ve dahi söylemelidir. Padişah daima vermiş olduğu kararın doğru karar olduğundan emin olmalıdır. Bir bakıma vezirler fikirlerini beyan ederek “ipi boyunlarından atarlar” fakat padişahlar asla bu ipi boynundan kurtaramaz. Nasıl ki reaya padişaha tam itaat etmeliyse, padişah da reayası için daima en iyisini düşünmeli ve yapmalıdır (Uğur, 1980: 247). Padişah, her daim adil, güvenilir, sözüne sadık ve hoşgörülü olma vasıflarını asla elden bırakmamalıdır. Bir düzenin inşası ve o düzende tek bir padişahın olması gerektiği yönündeki düşüncesini arılar üzerine şekillendirdiği bir tiplene ile izah etmektedir. Nitekim arılar bilindiği üzere bey arısız yaşayamazlar. Fakat iki bey arının olması durumunda arılar, bunlardan birini mutlaka öldürürler (Kınalızâde Ali Efendi: 129,130).

Bu konudaki diğer bir husus ise padişahın korunmasına ile ilgilidir. Nitekim dirlik, düzen ve idarenin teminatı olan padişahın özellikle sefer zamanlarında sıkı, mahir ve emin kişilerce korunması gerekmektedir. Tarih, Yavuz Sultan Selim örneğinde karşılaşıldığı üzere savaş sırasında otağında saldırıya ve suikasta uğramış pek çok hükümdar olayı ile doludur. Bu örnek “Sultan Selim merkum zamanında bir kere Diyarbakre giderken utak önünde birkaç casus haram-zadeler ki, Şah İsmail tarafından irsal olunmuşlar, hayme-i padişahı ateşe urubgice ile padişahı bekleyüb taşraya çıkarsa hançer ile urmak niyetine gelmiş imiş” şeklinde oldukça açık ortaya konulmuştur (Uğur, 1980: 248).

İnsan nasıl ki ateşsiz yaşayamaz ise insanların da padişahsız kalmaları ve yaşamaları mümkün değildir (Oktay, 2015: 495). Padişahların düzendeki merkezî rolü “beden-baş” veya “beden-kalp” benzetmeleri yardımıyla açıklanır. Düzenin bozulması açıklanırken “balık baştan kokar” atasözüne sıkça atıfta bulunularak padişahlar dönem dünyasının kalbi olarak nitelendirilir. Böylece kalp sağlıklı değilse beden de bozulur çıkarımı yapılmıştır (Öz, 1999: 30). Şeyhoğlu'nun padişahları vücuttaki “gönüle” benzettiği tipleneden hareketle padişahın aslında toplumun bir aynası oldukları görülmektedir. Onun “Bilimlidir ki, hükümdar cihanda gövdedeki “gönüle” benzer. O salah üzere olduğu zaman cihan salah; o fesada bulaşmış ise insanlar da fesada bulaşmış olurlar. İnsanlar sultanlarının dinine uyarlar...” şeklindeki izahı bu mahiyette önemli bir yaklaşımdır (Unan, 2001: 327). Ayrıca nasıl ki, bir adamın yere düşen gölgesi, o adama nispet edilir, o adamın adıyla anılırsa, hükümdar da Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak anıldığına göre fillerinde bunun gereklerini yerine getirmek durumundadır. Kötü işler işleyerek, temsil ettiği ulvî makamı lekelememelidir. Akıllı padişah, bu kokuşmuş, hilekâr ve vefasız dünyanın kuruluşundan kendi zamanına kadar kimseye yar olmadığını bilmeli ve karıncayı bile incitmemelidir. Hele hele Allah'ın emaneti olan kullarını asla incitmemelidir (Unan, 2001: 318, 326). İdarecilerin söylem ve beklentilerinin onların faaliyetleriyle eş değer olduğunu belirten yazar, bu nedenle bir idarecinin bugün hak için ne yaptım diye düşünürken bir diğerinin bugün akşam ne yesem diye düşündüğünü ifade etmektedir (Oktay, 2015: 495).

Padişahlar ayrıca düzgün bir yönetim ve denetimin sağlanması için beraber çalışacakları kişileri de seçmekle mükelleftir. Bu noktada özellikle kapılarına dayanıp her gün iş isteyen kişilere dikkat etmeleri gerekmektedir. Nitekim bu türden kişiler her ne olursa olsun yaparım diyerek aslında hiçbir meslekte mahir olmadıklarını da açığa çıkarmışlardır. Bu nedenle başta padişah olmak üzere diğer tüm idareciler kendi dünyalarına çekilerek keşfedilmeyi bekleyen mesleğinde mahir, ehil kişileri bulmak ve işi onların ellerine vermekle yükümlüdürler. Zira bu yapılmaz ise normal hayatta ferdi ve toplum için gerekli işler, siyasal hayatta ise yönetimsel işler yolunda gitmez (Unan, 2001: 332).

Padişah ile aile babasının benzerliği üzerinden aileden başlayıp devletin başına kadar devam eden sağlam ve bütüncül bir yapıya kapı aralanır. Bu nedenle ilk olarak devlet başkanı ailenin babası rolündedir. Ailede babaya olan ihtiyacın haneye mensup diğer kişilerin yönetilmesi ve idare edilmesi ihtiyacına bağlanmaktadır. Babanın hane içindeki görevi çobanlık ve doktorluk olarak ikiye ayrılmıştır. Çobanın sürüsünü koruyup kolladığı gibi hane reisi baba da aile fertlerini koruyup kollamalıdır. Doktorlar ise bireyin ruh ve bedeninin sağlığından sorumludur. Bu nedenle insanların hastalanmaması için veya tedavisi için elinden geleni yapar. Hastalara şifa bulmaya çalışır. Hatta ilerlemiş ve tedavisi

mümkün olmayan durumlarda da hastasını korumak için gerekirse organı tamamen bedenden koparır. Padişah da tıpkı bir baba gibi halkını sevip saymalıdır. Yerine göre bir çoban yerine göre de doktor olmasını çok iyi bilmelidir. Padişah'ın bu sevgi ve saygısı tabandaki reaya tarafından da kabul görmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Nitekim nasıl ki aileye mensup kardeşler birbirlerini sevip sayıyorlarsa padişahın tebaası olanlarda aralarındaki farklılıklara rağmen birbirlerini sevip saymalıdırlar (Oktay, 2015: 329, 331, 427, 487). Toplumunu oluşturan bireyler hükümdarların kuvvet ve kudretlerinin bilincinde olup onlara kesinlikle itaat etmelidir. Nitekim hükümdarlar yüksek dağlardan inen sel gibidirler. Bir anda karşılıklarına çıkıp onları yoldan döndürmek isteyenleri o sel içinde boğulup ölürler (Kınalızâde Ali Efendi: 249).

3. Eserin Dil, Anlatım ve Örneklem Kurgusu

Nasihati Sultan Murad isimli eser, II. Murad'ın oğlu II. Mehmet'e çocuk yaştaki bir şehzadenin anlayabileceği bir dille yazdığı sosyal ve ahlâki öğütlerinden meydana gelmektedir. Eserde baba-oğul arasında yapılan konuşmalar bir üçüncü kişi ağzından nakledilmektedir (Sultan Murad Han). Bu eser aslında bir padişahın oğluna, onun anlayabileceği mahiyette bir dil ve anlatım kullanarak öğütlerde bulunması, bu durumda bir başka kişinin ağzıyla izah edilmesi noktasındaki iki özelliği ile dikkat çekicidir. Yine başta Kınalızâde olmak üzere diğer benzer muhtevaya sahip eserler veren yazarların kullandıkları üslup ve anlatım inceliği de bu çerçevede önemli bir yere sahiptir. Netice itibariyle yukarıda da örneğini sergilemeye çalıştığımız üzere burada sadece Ahlâk-ı Alâî'de kullanılan dil ve ortaya konulan örnekler merkeze alınarak genel bir izah ve anlayış dünyası oluşturulması hedeflenmektedir.

İnsanoğlu, yaratıcı tarafından verilen cezaları kesinlikle yaşamak veya yüz yüze gelmemek için gayret göstermelidir. Aksi halde kendisini korku ve dehşet verici cezalandırmalar beklemektedir. Kıyamet gününde güneşin kavurucu boyutta yeryüzüne yaklaşması ve iyi, kötü insanların bundan ne şekilde etkilenecekleri bu hususta güzel bir örnektir. Elbette bu örneğin inançsal bir dayanağı vardır. Fakat burada güneş gibi hararet ve ısı kaynağının kullanılması aynı zamanda dönem insanının yüz yüze kaldığı somut bir olumsuzluktur. Kıldan ince, kılıçtan keskin ve cehennem üzerinden uzatılmış sırat köprüsü, helal-haram kavramları sık sık yer verilen ayet ve hadisler bu çerçevede ele alındığında Ahlâk-ı Alâî'de ifade noktasında hitap kesiminin dini ve inançsal yönünün merkeze alınarak bir dil ve anlatımın kurgulandığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Yukarıda yer yer ifade edilmiş çocuk eğitimi konusunda İran hükümdarlarının, birlik beraberlik duygusu noktasında Endülüs Emevileri'nin, kadın veya genç kızların okumamaları gereken Hüsvrev ile Şirin, gereksiz ve boş konuşma noktasında ise Abbasi hatiplerinden birinin Basra Camii'ndeki vaazı gibi çoğaltılabilecek olan örnekler iki önemli hususu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi eserin yazıldığı dönemden çok daha evvel gerçekleşmiş hadiselerle dair genel bir bilgi birikiminin olduğu yönündedir. İkincisi ise bu tür örnekler vesilesiyle eserin temel gayenin çok daha anlaşılır kılınmasının amaçlandığı şeklindedir. Bu hususta ayrıca benzer muhtevaya sahip Hristiyan ya da diğer inançlara dair örneklerin sergilenmemiş olması da oldukça önemlidir. Oysa yukarıda ele aldığımız konularda değişik inançlara ait anekdotların yer yer sergilendiğine şahitlik edilmiştir.

Hemen hemen her kurguda şahit olduğumuz anasır-ı erbaa (hava, su, toprak ve ateş), hükümdarın yüksek bir dağdan aşağıya doğru akan sel, insanlar arasındaki toplumsal düzeni ifade ederken biber, nohut ve pirinçten yapılan bir yemek, hükümdarın gerekliliği üzerine tartışırken ele alınan arılar örneklerinden hareketle okuyucu aslında dönem diline hâkim bir literatüre dair bilgi sahibi olmaktadır. Burada kullanılan sel, yemek ve arı örnekleri demek ki dönem insanının anlayışını pekiştirecek konulara has örneklemlerdir. Örneklem kurgusunda dönem insanının bildiği ve korktuğu doğal afetler ile gündelik hayatında sıkça karşılaştığı sıradan bilgilerden seçildiği anlaşılmaktadır. Aynı durum yaradılış ile ilgili örneklerde de uygulanmıştır. Nitekim "bitki tohumunun bakir tarlaya düşmesi", dostluk, düşmanlık üzerine olan izahta "koyun ve kurt", tasarruf ile ilgili anlatım da ise "bu kuvvet yakuttan bir dağ ve gümüşten bir selviyi andırır" ve "beş ırmağın aktığı bir havuz" şeklinde tabirlerin kullanılması da bu yönde tespitlerimizi destekleyen önemli argümanlardır.

Herhangi bir konuda fikir sahibi olmadığı halde başkalarını taklit ederek veya onlardan öğrendiklerini gerekli gereksiz ifade edenlerin "insanları taklit eden bir papağana" benzetilmesi hadisesi ele aldığımız konuyu daha belirgin kılmaktadır. Yani yazar, neden bu hususta papağan örneğini

vermiştir. Bilmediği bir konuda gereksiz konuşmak adeta bir hayvana has davranış olarak ifade edilmiştir. İnsan ise bilmediğini bilmeli, bildiğini yeri ve zamanı geldiğinde usulünce izah etmelidir.

Hükümdarlar ile ilgili, “beden-baş veya beden-kalp”, “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi”, “cihanda gövdedeki gönül”, “hükümdar ailenin babasıdır”, “çoban”, “hükümdar aynı zamanda bir doktordur” şeklinde sıralayabileceğimiz benzetmeler ile izahlar da ele aldığımız sorunsala güzel bir örnektir. Hükümdarın vazife ve yetkileri bağlamında ele alınırken “baba, çoban, doktor, gönül ve kalbe” benzetilmesi yazar tarafından meramın izahının en güzel öğeleri olarak tasarlanmıştır. Bu tür örneklerde büyük olasılıkla dönem dünyasında insanların hemhal olduğu meslekler ve kavramlardan hareketle oluşturulmuştur. Devletin çok daha dar ve fakat ayrıntılı bir şekilde ele alınabilmesi için aile kavramının kullanılması da oldukça önemlidir. Nitekim aile kavramı ve devamlılığı ile sürekliliği bağlamında baba, aile fertleri, güven, itaat, görev paylaşımı, inanç ve ahlak gibi kavramlar daha anlaşılır kılınır. Akabinde bir aile için olağan açıklığıyla ifade edilen meram, çok daha geniş bir bakış açısıyla devlet için ortaya konulur. Öyle ki adil, güvenilir, cesur ve inançlı bir Padişah, ona itaat eden reaya, gelir düzeyi, eşitlik, idarecilerin halka bakışı, idarecilerin seçilmesi, dürüst, güvenilir ve inançlı olmaları şeklinde daha geniş bir bakış dahilinde ortaya konulur. Bu vesileyle okuyucusunun aileden devlete veya tersi yönden devletten aileye doğru daralan, genişleyen kavramsal bir çerçevede iyi, güzel ahlakı, hakikati, iyiliği, dürüstlüğü görmesi sağlanır.

Diğer taraftan maddeye dair tanımlar “kar, çiğ, çiçek, bulut, maden, mantar, sedef, yosun ve sünger” vb. kavramlar yardımıyla yapılmıştır. Bu husustaki örneklendirmelerde ise arzu ve şehvet gücünden hareketle “çiğ” ön plana çıkarılmıştır. Kanaatkâr olma bağlamında, mal ve servet edinme hususunda para kazanmanın “yüksek bir dağ başına kocaman bir taş çıkarmak” ve birikimin, mal veya servetin harcamasının ise “yüksek bir dağdan taş indirmek” şeklinde somutlaştırılır. Bu örnek ve izahlarda da dönem dünyasının algı ve dikkat düzeyi ile hafızasının önemli büyüktür. Para kazanmanın zorluğundan bahsederken ağır bir taş ve yüksek bir dağ örneği bilişsel düzeyde iki kavram bağlamında izah edilir. Bu yönüyle günümüzdeki “ekmek aslanın ağzında” şeklindeki ifadeyi belki de karşılar. Bu tabir eserin yazıldığı dönemin insanları için nasıl bir anlam ifade ederdi bilinmez. Fakat günümüz insanı için bir işe girmenin, para kazanmanın ne kadar zor olduğunu ifade etmektedir. Örneklendirmelerde ise sıkça karşılaşılan doğa olayları ve bitkilerin kullanılmasının nedeni de aynı şekilde okuyucusunun verilmek istenen mesajı almasına yardımcı olmaktır. Bu nedenle sıkça kullanılan, görülen, bilinen maddî ve manevî öğelerden istifade edilmiştir.

Son olarak, evlilik, çoluk çocuk sahibi olma ve genel aile ya da toplum terbiyesine dair izahat ele alınabilir. Bu hususta “kuşların yavrularını belli bir olgunluğa eriştikten sonra yuvadan salıvermesi” örneğinden anne-babalara aslında ince bir mesaj verilmektedir. Onlara çocuklarının döneme uygun adet, gelenek ve görenekler dahilinde eğitilmesi, terbiye edilmesinden sonra kendilerine ait bir yuva kurmalarına aracı olmaları öğütlenir. Erkekler için evlenecek eş seçiminde “bekâr ise teyzelerin ve kız kardeşlerinin” kıstas alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu düşünce aslında günümüzde de oldukça kabul görmektedir. Güzel, çirkin, iyi huylu, kötü huylu, kendisi güzel ama huyu kötü kadın/kadınlar tiplmesi toplum nazarında kabul gören örnekler olduğu ifade edilebilir. Ata binerken böbürlenmemeli, yolda yürürken sağa sola sık sık bakılmamalı ve ayrıca konuştuğumuz kişilere sık sık, anladın mı, dinledin mi, beri bak vb. tabirlerin kullanılmasından kaçınılmalıdır. Dolayısıyla birey, aile ve toplum hayatı ile ahlakı hususunda da oldukça genel örnekler ile sade bir dilin seçildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Antik çağdan beri varlığını bildiğimiz hitabet geleneği, XVI. yüzyıl sonlarına doğru giderek yerini yazı literatürüne bırakmıştır. Bu aslında bir değişim dönüşümün de habercisidir. Öyle ki hitabet giderek yerini çok daha etkili olan “eğitim”e bırakmıştır. Eğitim vesilesiyle bir toplumun gençleri kahramanlarını tanımaya, model almaya ve dinî vecibelerini öğrenmeye başlamıştır (Ong, 2014: 139). Ong’un bu izahı dahilinde çalışmada bir Osmanlı aydınının dönem dünyasının kendi has atmosferinde kaleme aldığı eseri, eğitimsel önemi ile dil ve anlatımı bakımından iki kategoride ele alınmıştır.

Bunlardan ilki eserin beslendiği kaynakların dinî, felsefî ve kültürel olarak üç ana kategoride ele alınabileceği yönündedir. Bu kaynaklar ise oldukça köklü ve tarihsel bir derinliğe sahiptir. Bu nedenle diğer pek çok örneğinde olduğu gibi Kınalızâde Ali Efendi’nin eserinde de sıklıkla ayet ve hadislere yer verilmiştir. Bu durum içinde bulunulan toplumun dinî değer ve öğretileriyle doğrudan

bağlantılıdır. Haliyle toplumun düşünce ve davranış dünyasına dokunmanın en önemli araçlarından biri bu itikadî hususiyeti dikkate almaktır. İkincisi ise Kınalızâde'nin sık sık "filozoflar" yer yer de Sokrates ve Aristo şeklinde isim vererek belirttiği felsefî kaynaklı atıfların altı çizilebilir. Bu kişiler, düşünceleri, fikirleri ve davranışlarıyla belli bir dinî inanç ve kültür havzasının dışına çıkmayı başarmış kişilerdir. Bu nedenle toplumun tamamı tarafından olmasa da başta aydınları olmak üzere birçok kişi tarafından bilinirler. Dolayısıyla evrenselliği yakalamış bu kişiler ve fikirleri bağlamında meramın izah edilmesi dinî hassasiyetlerden sonra gelen ikinci bir yoldur. Bu kişilere yönelik inanç ve kültürel bir direnç yer yer görülebilir. Bu nedenle hitap edilen veya hedef seçilen toplumun kendi inanç ve kültür havzasındaki kişi ile öğretilere doğru yönelir. Bu yöneliş kaynağın dayandığı üçüncü kaynağı açığa çıkarmaktadır. Haliyle Türk, Türk-İslam veya İslam Medeniyetlerine ait yaşam, gelenek, görenek vb. maddî, manevî unsurlar silsilesi ise kültürel temayı teşkil eden kaynaklara yapılan atıfların temelinde bu hassasiyet yatmaktadır.

İkincisi ise Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'yi kaleme alırken kullandığı ve bugün eseri okuyan bir kişinin yer yer sergilediği hafif bir gülümseme refleksine yol açan dil ve anlatım özelliği ile maksadına erişmek için kullandığı örnek, tabir ve tariflerin irdelenmesidir. Bu vesileyle ilk olarak adeta yazarın eserinin satırları arasına gizlediği maksadı ile bu maksadının anlaşılması noktasındaki gayreti açığa çıkarılmıştır. İkinci olarak da yazarın kendi dönem dünyasının inanç, gelenek-görenek ve kültür dünyalarının doğal bir sonucu olarak edebiyatlarına girmiş sözel veya yazılı argümanlar belirginleştirilmiştir. Özellikle dinî, kültürel ve sosyal bakımdan dönem dünyasının yabancı olduğu izahlar ile yine toplumun her kesiminde insanların kolaylıkla anlayabilecekleri örneklem örüntüsü ön plana çıkmaktadır. Dağ, der, çığ, kuş, çoban, beden, kalp, ciğer, baş, kol vb. pek çok bilindik öğe Kınalızâde'nin "doğru, adil, hoşgörülü ve inançlı insan", "ahlaklı insan" olma, tarif etme noktasındaki hayretini süslemiştir.

Son olarak çalışmada ele alınan Ahlâk-ı Alâî'nin dönem toplumunda, kabul görüp görmediği sorusu da oldukça önemlidir. Zira bu soru dahilinde alınacak cevap sık sık ifade edilen yazarın meramını izah ve anlatma çabasının da aslında bir göstergesi olacaktır. Fakat bu sorunun cevabını verebilmek kolay değildir. Bu cevap ancak mahzenler, tekke-dergâh arşivleri, camii, mescit ve türbeler ile hanedan aileleri başta olmak üzere merkez veya taşra idari, askeri görev yürütücülerinin şahsî arşivleri ile nihayet çok daha sonraki döneme ait kahvehane, konak ve ayan hanelerine ait kütüphanelerinin bütüncül bir şekilde tetkiki ile içerisinde Ahlâk-ı Alâî ya da öğretisinin olup olmadığı yönündeki bir gayretin sonucunda nispeten verilebilir. Ancak her şeye rağmen Kınalızâde'nin kendi bilgi ve öğretileri dahilinde dönem toplumuna faydalı olacağına inandığı bir eseri kaleme aldığına kanaat getirdiğini de belirtmek gerekmektedir. Bu yönüyle de bireysel anlamda kendisine, kültürel anlamda ise Osmanlı ve Müslüman toplumu ile değerleri, inanç ve öğretilerine dair oldukça önemli bir mirasın taşıyıcılığı rolünü oynadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Adıvar, A. (1955). Kınalızâde Ali Efendi, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 6, 709-711.
- Alandağlı, M. (2022). Tereddüt Döneminin Hatırat Türü Eserlerde Dün, Bugün ve Yarının Kurgusu (Osmanlı Islahatname Yazarlarının Meramın İzahı Yöntemi). M. Gümüş (ed.), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı III, içinde (19-46. ss). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Aksoy, H. (1976). Kınalızâde Ali Çelebi, Hayatı, İlmi ve Edebi Şahsiyeti, Arapça Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Yazma Nüshaları (Yayınlanmamış mezuniyet tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Altan A. (2011). Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış. Turkish Studies, 6 (3), 1795-1809.
- Canatan, K. (2014). İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği. İstanbul: Doğu Kitapevi Yayınları.
- Çelebi, K. (1981). Düstûr'l-Amel li-Islâhi'l-Halel, Kâtip Çelebi'den Seçmeler I. Ş. Gökyay (haz.), Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Fleischer, C. H. (1996). Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı. A. Ortaç (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genç, V. (2016). Kanuni Sultan Süleyman'ın Nikris Hastalığına Atfedilen Farsça Bir Reçete. Belleten, 80 (287), 41-58, Ankara: Türk Tarih Kurumu, Yayınları.
- Kafadar, C. (2002). Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler. Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce içinde (23-28 ss.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaman, A. (1989). Ahlâk-ı Alâi, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2, 15-16.
- Kınalızâde Ali Efendi. (Tarihsiz) Devlet ve Aile Ahlakı. (haz. A. Kahraman), Tercüman Gazetesi Yayınları, No. 69.
- Koç, M. (2007). Ahlâk-ı Alâi, Kınalızâde Ali Çelebi. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kurt, Y. (2018). Koçi Bey Risâlesi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kütükoğlu, B. (1989). Âlî Mustafa Efendi (Hayâtı), Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2, 414.
- Murphey, R. (1976). Dördüncü Sultan Murad'a Sunulan Yedi Telhis. VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976, Bildirileri II içinde (1095-1099. ss). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oktay, A. S. (2015). Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâi. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ong, W. J. (2014). Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözüün Teknolojileşmesi, S Postacıoğlu Banon (Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2002). Osmanlı'da 18'inci yüzyıl Fikir Dünyasına Dair Notlar, Modern Türkiye'de Düşünce. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öz, M. (1994). "Gelenekçi Islahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplu Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti", Türk Yurdu, 11 (44), 49-52.
- Öz, M. (1999). "On Yedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", Türkiye Günlüğü, 58, 48-53.
- Öz, M. (2013). Kanun-ı Kadîmin Peşinde, Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öz, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler. İslâmî Araştırmalar Dergisi, 12 (1), 1999, 27-33
- Özkırımlı, A. (1984). Ahlâk-ı Alâi. Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Cem Yayınları.
- Öztürk, T. (2014). Türk Kültüründe Pedagojik Eğitim Açısından Ahlâk-ı Alâi: Çocuk Terbiyesinin Adabı. Belleten, 78 (283), 931-953, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saraç, C. (1956). Ahlâk-ı Alâi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, 1, 19-28.
- Sultan Murad Han, Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler. (Tarihsiz). (haz. A. Uçman), İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

- Savaş, İ. (1999). “Layihâ Gelenegi İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler”, *Bilgi*, 9, 87-112.
- Şeyhoğlu. (1991). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yavuz, K (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Uğur, A. (1980). *Asaf-nâme-i Vezir Lütfi Paşa. İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4, 243-258.
- Unan, F. (2011). *Ahlâk-ı Alâ'i, Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Unan, F. (2001). *Bir XIV. Yüzyıl Yazarının Kaleminden Çağının Devlet İdâresi ve İdeal Devlet Adamı Anlayışı. Koomduk İlimder Jurnalı/Sosyal Bilimler Dergisi* 2, 314-339. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Tabakoğlu, H.S. (2020). “16. Yüzyıl Osmanlı-İspanya Savaşlarının Gölgesinde Kehanet Olgusu: Miguel De Piedrola Örneği”, *TAD*. 40 (69),133-159.
- Yılmaz, Ç. (2003). *Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramlaştırma: İslahatnâmeler*. *Talid*, 2, 299-338.
- Yücel, Y. (1987). “XVI-XVII. Yüzyıl Edebi Metinlerinde Rastlanan Osmanlı Devlet Yapısı ve Toplum Düzenine Ait Bazı Görüş ve Bilgiler” *Belleten*, LI (200), 897-926. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.